

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

УДК 94(474.5)(093)-058

А.В.Блануца

ШЛЯХЕТСЬКІ НАЇЗДИ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛИТОВСЬКОЇ МЕТРИКИ І ТРЕТИНИ XVI ст.*

У статті автор досліджує проблему шляхетських наїздів у Великому князівстві Литовському на основі матеріалів Литовської метрики першої третини XVI ст.

Ключові слова: шляхетські наїзди, Велике князівство Литовське, Литовська метрика, шляхта, князі, монастирі, судові справи.

Останнім часом у вітчизняній історіографії намічається тенденція до дослідження та висвітлення окремих соціальних аспектів історії України та країн Центрально-Східної Європи періоду пізнього середньовіччя – раннього Нового часу¹. Проте таке соціальне явище, як шляхетські наїзди у Великому князівстві Литовському (далі – ВКЛ) в історичній літературі практично не досліджене. Лише в окремих публікаціях питання, пов'язані з силовим розв'язанням конфліктів, висвітлені побіжно, увага зверталася головно на окремі аспекти, зокрема військовий, правовий, соціально-економічний².

У фаховій літературі не існує чіткого визначення поняття “наїзд”. Опіраючись на попередні власні напрацювання та джерела Литовської метрики про “шкоды, квалты и наезды”? спробуємо дати узагальнене визначення такого соціального явища, як шляхетський наїзд. Це – організований представниками панівного стану збройний напад у межах найближчої округи на шляхетське, князівське або монастирське поселення чи володіння з метою пограбування, помсти, а також заволодіння землею, підданими, силового

* Підготовка до друку документів про шляхетські наїзди здійснена завдяки дослідчій дотації КІУСу Альбертського університету (з Програми дослідження Східної України ім.Ковальських).

розв'язання майнових суперечок (нерідко між родичами), підриву економічних позицій конкурентів. Наїзд – соціальне явище загальноєвропейського характеру періоду середньовіччя – раннього Нового часу. На українських землях у складі ВКЛ та Речі Посполитої наїзд як позаправовий засіб розв'язання економічних інтересів шляхти виник через неефективність правової і судової системи та слабкість центральної влади й набув масового характеру. У правових нормах Литовських Статутів (1529, 1566, 1588 рр.) *наїзд* класифікується як напад кінного загону, а *наход* – пішого загону³.

Для розгляду кримінальних справ, в т.ч. наїзду, було створено замковий (1566 р. – гродський суд). Відповідно до характеру заподіяної шкоди під час наїзду, в законодавстві були передбачені різні види покарання: страта, композиція (виплата потерпілому грошової компенсації), штраф. Шляхетський наїзд відрізнявся від розбою, за який покаранням була лише страта. Однак на практиці судові рішення виконувалися дуже рідко. У джерелах не зафіксовано жодного випадку покарання знатного чи впливового в певному регіоні шляхтича. Нападаючі і потерпілі часто залагоджували конфлікт позасудовим шляхом, укладанням полюбовної згоди.

Нерідко наїзд мав характер символічної демонстрації конфлікту, спрямованого на розрядку соціальної напруги всередині шляхетської корпорації⁴. Водночас він суперечив таким категоріям шляхетської системи цінностей, як братерство, любов до вітчизни, легалізм поведінки в політичному житті, ідеал згоди та вшанування традиції⁵.

У додатках автор подає раніше неопубліковані документи, пов'язані з шляхетськими наїздами з книги записів №14 Литовської метрики. Це скарга потерпілих на вчинені наїзди та заподіяні в результаті них “кривди” і “шкоди” (док.№1), судова справа про наїзд на будинок (док.№2), відкладення судової справи про “кривди і гвалти” на інший термін (док.№3), вирок у справі про наїзд та скоєні в ході нього пограбування (док.№4, 5, 6).

Додатки

№1

Російський державний архів давніх актів. – Ф.389 (Литовська метрика). – Оп.1. – Од.зб.14.

[01.01.1524]

[Л.93]

Листъ до войта мѣста Берестейского, бурмистров и радѣц. Жаловаль | дворанинъ Война Боговитиновичъ што жъ мещане некоторые | наехавши на именѣе его Лобачово кривды поделали, абы справедли | вость зчинили перед двораниномъ Васкомъ Гошчином.

Копот писар

*Російський державний архів давніх актів. – Ф.389 (Литовська метрика).
– Оп. 1. – Од.зб. 14.
03.12.1527
[Л.227 об.]*

В справе земан белских Брезковъ зъ **я**номъ Лвщчевскимъ | ѿ наездъ
на дом и ѿ шкоды до п(а)на Кгаштолта воеводы виленского

Жикгимонт

Воеводе виленському канцлерѣ нашему старосте бельскомѣ и мо |
зырьскомѣ панѣ **В**ольбрахту Мартиновичу Кгаштолтѣ. | Што твоа м(и)-
л(о)ст ѡсказывалъ к намъ через писара своего | Тѣра што жъ земане
бельский Томокъ а Павелъ съ | сыномъ своимъ **я**номъ а Станисла-
вомъ, а **В**овькгуштын, | а Бартошъ Брезки правовали се перед твоєю
м(и)лостью | зъ **я**номъ Лвщчевскимъ, где жъ тотъ Лвщчевский ис-
кал | на них наездки на свой домъ лѣпешства шкод за три [Л.228] ста-
копъ грошей, подле статѣгу права ихъ казал тымъ Брезкамъ | с того вы-
водити са сведоцствомъ и присагою къ которому жъ | сведоцству ка-
зал тв(о)(а) м(и)л(о)(с)(т) имъ двадцать шлахтичовъ, а над | то имъ
самымъ съ светъками присагати и рокъ твоа м(и)лостъ | тому ихъ
выводѣ зложилъ на который же дей рокъ тыи Брезъ | ки кѣ томѣ
сведоцствѣ дванадцать шлахтичовъ ставили | и тыи светки на тотъ
рокъ поспол з нимъна то присагнѣли | ижъ тыи Брезки в тыхъ шкодахъ
Лвщчевскому суть не винъни, | а потомъ дей какъ они тымъ сведоц-
ствомъ и присеогою того са | вывели и тотъ дей Лушчевский заса тую
речь ѡзоръвалъ, и пе | ред твоєю м(и)лостью на нихъ жаловалъ рекомо
бы они с тыхъ | дванадцать светъковъ, которые были перед твоєю
м(и)лостью | ѣ праве меновали двѣхъ Криницкихъ, а заса кѣ присазе
инъшихъ | ставили, меначи ихъ Стредницкими. А то дей суть тыи
Стред | ницкии и Криницкии ѡдны земане лечъ на двое прозъвишчомъ
| ихъ зовуть, и мы ѿ томъ писарѣ твоей м(и)лости казали до тв(о)(е)(й) |
м(и)лости ѡтъписати естли бы тыи земане не тыхъ светковъ | которыхъ
передъ твоєю м(и)лостью ѣ праве меновали, ку тому све | доцствѣ ста-
вили абы тв(о)(а) м(и)лостъ томѣ Лушчевскомѣ ѿ тыи | его шкоды
сказанье на нихъ вчинил. И на тыи земане zde са в насъ были | и листъ
судовый тв(о)(е)(й) м(и)лости перед нами вказывали, и поведили | ижъ
они тыхъ светковъ ку томѣ сведоцству ставили кото | рыхъ передъ
твоєю м(и)лостью меновали, а коли дей тѣю присагу чи | нили и Лвщ-

чевъскій дей тѣтъ же был и тое присеги имъ допу | стил , а тых светъ-
ковъ не ѡспирал, ижъ бы то не тьи светки | были, которыхъ они перед
твоею м(и)лостью меновали, и в книги | записали нижли по присазе
почаль ихъ менити дрѣгими свет | ками, а такъ мы здесе рассказали
нѣкоторымъ врадником | нашимъ который справамъ польскимъ добре
са знаютъ | ѡ статутехъ того доведати се, и они подле права польского |
томѡ порозѣмили и намъ ѡтъказали ижъ ѡ праве польскомъ | то естъ
хто подле сказанъа права на рокъ положеный ку | присазе светъковъ
допустити, а ихъ не ѡспиреть тотъ | вжо по томъ не маеть того ѡзрѣ-
шивати. А про то кгда [Л. 228 об.] то земане суть ѡдни, а Лушчевскій
на тотъ рокъ кѡ присазе ихъ до | пустиль, а ихъ не ѡспираль. Тогда
они подле ѡказанъа твоей | м(и)лости и подле статутѡ права поль-
ского в томъ тому Лу | шчевскому не винъни, а такъ естли бы тв(о)(а)
м(и)лость Лушчевскому | тьи шкоды на нихъ всказаль и тв(о)(а) бы
м(и)лость Лѡщевско | му казалъ имъ в томъ дати в покой и рачиль ихъ
в томъ захо | вати водле статутѡ права полского и подле тежъ их пра-
ва земли бѣльское. П(и)сан в Петрикове под лет(а) божего нарож(е)-
(н)(я) 15 | 23 м(е)с(а)ца дек(а)(б)(р)(а) 3 ден(ь) индик(т) 1.

Копоть писаръ

№3

Російський державний архів давніх актів. – Ф.389 (Литовська метрика).
– Оп. 1. – Од.зб.14.

[28.12.1525]

[Л.276]

Ѡтложеное справы панѡ Мартинѡ, панѡ Матею Петковичом | с
п(а)ном Андреем подкоморим ѡ розные кривды в землях

Листъ до воеводы троцкого кн(а)за Костантина. Што перво сей |
жаловали панѡ Марътинъ а панѡ Матеѡ Петковичи ижъ | бы ѡтъ па-
на Аньдреа подкоморего кривды и втиски ве | ликии деѣлали в землях и
сеножатех, и в лесех, и в ынших | многихъ речахъ. **Я**ко жъ на жалобѡ
ихъ подавали имъ | были до его а до пана Юрьѡ старосты городен-
ского ли | сты ажъ бы ихъ м(и)л(о)ст в томъ имъ с паном подкоморим
| справедливость ѡчинили. Ино тыми разы панѡ под | коморий присы-
лалъ поведаючи ижъ онъ первой нижъ | ихъ жалоба на него была намъ
неѡднокротъ жаловал | ижъ ему большии кривды в земляхъ и в пѡш-
чах и в квалтех, [Л. 276 об.] и в наездках, и в боех ѡт нихъ са деютъ
и жедал панѡ Андрей | абы то ѡтложили до приеханъа к великому
кназству и са | ми ѡ томъ досмотрели и справедливость томѡ вчинили.

І ино тую речъ ѡтлжилъ г(о)с(п)(о)дръ до приеханья своего к ве |
ликому кн(а)зьствѣ литовьскому абы в том его з ними не | сѣдили.
П(и)сан ѓ Кракове.

До п(а)нов Петковичов противенъ.

Горностаѣ писарь

№4

*Російський державний архів давніх актів. – Ф.389 (Литовська метрика).
– Оп.1. – Од.зб.14.*

[28.12.1525]

[Л.283]

До Федора Сопежича в справе Андреа Фалковича | ѡ покажене
границ и ѡ розные шкоды

Листъ до Федора Ивановича Сопежича. Жаловал намъ Андрей |
Фалковичъ, што которыи границы положил ему зъ братом | его Ми-
хайломъ воевода виленский панъ Кгаштолтъ и ѡндеѣ | через зарѣку
нашу тисачу копъ грошей тыи границы | роскопаль и надто ешчо на-
ехавши кгвалтомъ стадо ко | ней и быдло его забрал и грабежи
великии подедал. Ино | што се дотычетъ тыхъ его шкод послали
дворанина | Львовича и тых шкодъ ѡсмотре | ти и пописати и намъ
ѡтказати приказючи ему | абы тыи грабежи вси поѡтдавалъ перед
тымъ | двораниномъ, а што се дотычет кгвалтовъ и наездокъ | абы
сталъ перед паномъ воеводою виленскимъ, естли бы | не хотель стати
казали его м(и)лости мощно его поста | вити, а што се дотычет ска-
женьа границъ казали | панѣ воеводе кого выслати и тых границъ по
пер | вому поправити, и которые панъ воевода границы | направить
приказючи под трима тисачми копами | грошей абы тыхъ границъ не
роскопывалъ. П(и)сан | ѓ Кракове.

Горностаѣ писарь

№5

*Російський державний архів давніх актів. – Ф.389 (Литовська метрика).
– Оп.1. – Од.зб.14.*

[28.12.1525]

[Л.283 об.]

Ѣму жъ листъ до него жъ што на горло ѡтповедаеть при | казю-
чи под тис тисачю копами грошей абы на горло емѣ не | ѡтъповедал
и дал емѣ во всем покой.

Горностаѣ писарь

Російський державний архів давніх актів. – Ф.389 (Литовська метрика).
 – Оп. 1. – Од.зб. 14.
 03.06.1524
 [Л.132]

Лист писаний до воеводы троцкого кн(я)зя **О**строзского | в справе
 Войтеха **Я**кубовича зъ Ивановою Со | виною и сынами ее а **О**стафъем
 Глебовичом **о** розные речи в кривдах земельных и в шкодах, грабежах

Воеводе троцкомѣ, гетьману нашему навышъшому старостѣ [Л.132
 об.] браславському и веничкомѣ кн(я)зю Костантинѣ Ивановичѣ **О**-
 троз | скому. Што писалъ тв(о)(я) м(и)л(о)ст(ь) до насъ ижъ стоали
 передъ твоею | м(и)л(о)стю и жаловалъ твоей м(и)л(о)сти бояринъ
 нашъ Войтехъ **Я**кубо | вичъ на боярину нашъ Ивановѣю Совинѣю, и
 на ее сыновъ | а на **О**стафѣа Глебовича **о** томъ што жъ са ему **от**
 них кривды | шкоды великии деють в землах и въ квалтэхъ, и в
 грабежахъ | и в головщинах и в пожарах и в ынших многих речахъ,
 а | пани Совинаа и з дѣтьми своими и тежъ **О**стафѣй Глебо | вичъ
 меновали ижъ бы са имъ **от** него кривды деали в зем | лахъ и въ
 квалтѣтэхъ и в пожарахъ и в головщинахъ и в ын | шихъ многихъ
 речахъ. На што жъ они с obu сторонъ судей | ѣ твоей м(и)лости на то
 собе побрали Войтехъ **Я**кубовичъ з своеѣ | рѣки судями взалъ хорѣ-
 жого впитъского Миколаа Буткевича | а боярина керъновъского
 Марътина Станъковича, а они | мели собе такъ же судей своеѣ рѣки
 взати яко жъ рокъ они | тому с obu сторонъ перед твоею м(и)л(о)стю
 принали перед | всеми светыми за тыйден подъ страченьемъ права
 кром | форобы а служъбы нашеѣ гос(п)(о)д(а)рскоеѣ. И кого бы они
 на | то съ своеѣ рѣки судями взели, тыи их суди с тыми | Войтеховыми
 судями посполъ са згодивши мели на тотъ | рокъ положоный тамъ на
 тыи земли выехати, и **о** | тыи вси речи межи ними досмотрети, и спра-
 ведливост | тому вчинити. Пакли жъ бы которааз нихъ сторона |
 тамъ на тотъ рокъ на тыи земли не выехали, ани судей своих | не выве-
 ли, тогда мели тыи суди который выедѣтъ | зъ земли не зъежчаючи в
 томъ межи ними наконец | знайти водле обычаа и права земъского, а
 што са [Л.133] дотычети того збожъа, которое на онъ часть было по-
 сеяно в земли | ино хто бѣдѣтъ на той земли збожъе сеялъ, тотъ мель
 на тоѣ | лето его пожонъши, на той же земли, поставить до права и с |

права кому са земля останеть, тому и збожье, и коли тот | рокъ при-
шоль тотъ Войтех на тотъ рокъ тамъ на тыи земли | выехалъ и сддей
своихъ вывелъ, и ихъ обьсылалъ колькокротъ | жебы они на тую зем-
лю выехали и сддей своихъ вывели, и они | на тотъ рокъ жодною
мерею сами выехати и и судей своихъ вы | вести не хотели, и суди
Войтеховы выехавши тамъ водле запису | книгъ твоее м(и)лости безъ
ихъ сддей и безъ нихъ самыхъ того тамъ смо | трели и на конецъ спра-
ведливость вчинили подлггъ сведецъ | тва и присаги его светъковъ и
во въсемъ Войтеха правого нашли | и листъ свой сддовый подъ своими
печатями тыи суди на то | ему дали. А тыми разы какъ бддчи вашей
м(и)лости и всимъ па | номъ радамъ н(а)шимъ в Вильни на сойме, заса
жаловалъ тво(е)(й) м(и)лости | тотъ боаринъ нашъ на пани Совиную
и на Остафья ижъ ему они | водле оныхъ сддей сзда и листъ сддового
того ничего поступи | ти и за то досыт вчинити не хотать, такъ же и
листъ сздо | вый тыхъ сддей передъ твоею м(и)лостью вказывалъ, и твоя
м(и)лостъ казалъ | имъ очевисто передъ собою стати хотачи имъ в томъ
наконецъ | справедливостъ вчинити, и они дей передъ твоею м(и)лостью
стали, и пани Сови | на бддчи в одномъ делѣ з Остафьемъ с своею
стороны того | боарина нашего перееднала, и за то ему дозсы учинила
водле сд | да и листу сддового оныхъ сддей, а Остафей Глебовичъ
отка | залъ на дей съ своими судами передъ тымъ рокомъ за три дни
або | далей тамъ на тыи земли выезжалъ и сддей своихъ выводилъ | а
вась дей и судей вашихъ не было, и бывши тамъ за са есми зъехал.
[Л.133 об.] И Войтехъ рекъ, ты яко не буддчи пильный рокъ
положоного и въ кни | гахъ записанного або такъ проволокаючи
права не на тотъ еси | рокъ выезжалъ, а того року еси не трафиль
который положонъ | и в книгахъ записанъ подъ страченьемъ права,
какъ же твоя | м(и)лостъ казалъ и въ книгахъ своихъ того рокъ
смотреть, ино въ | книгахъ твоее м(и)лости тотъ рокъ записанъ, на
который боа | ринъ нашъ Войтехъ выезжалъ и сдды свои выво-
дилъ, а не | на тотъ рокъ на который Остафей съ своими судами
тамъ не | выездилъ, и твоя м(и)лостъ про межи ними на конецъ хотель
ска | зати и Остафей дей Глебовичъ отозвалъ са до насъ, и на коли
са | таа реч такъ в себе маеть. Прожне твоя м(и)лостъ с такими реч |
ми до насъ пускаешъ, а про то, абы твоя м(и)лостъ и тепер водле сзда |
и листу сддового оныхъ сддей емъ в тые земли казалъ двезане | дати, а
што са дотычьть тыхъ верьхъ писаныхъ рѣхо | мыхъ речей, то казалъ
бы твоя м(и)лостъ наименьи его отправити | и ему отдати водле сзда

и листу сѣдоваго тыхъ сѣдей до тыхъ | часовъ поки онъ за то ему досыть вчинить, ажъ бы онъ нам | ѿ томъ болше с того не жаловаль. П(и)сан ѿ Кракове под лет(а) | божего нарож(ε)(н)(я) 1524 м(ε)с(Δ)ца июн(Δ) 3 д(ε)нь индикт 12.

Копоть

Примітки:

1. Див., наприклад, останні видання Інституту історії України НАН України: Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип.6; Соціум. Альманах соціальної історії. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип.6.

2. *Мальченко О.* Шляхетські наїзди у світі маєткових актів кінця XV – першої половини XVI ст. (військовий аспект) // Київська старовина. – 1997. – №3-4. – С.94-113; *Waldo B.* Z problematyki procesu posesoryjnego w Polsce średniowiecznej // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczne. Seria I, zeszyt. – Łódź. – 1962. – S.95-111; *Uruszczak W.* Violenta expulsio. Z badań nad procesem posesoryjnym w prawie polskim I poł. XVI wieku // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Nr.CCCCLIX. Prace prawnicze. – Z.63. – 1974. – S.227-245; *Gąsiorowski A.* Dobrzy i podlejsi. Przyczynek do dziejów kary w późnośredniowiecznej Polsce // Czasopismo prawnohistoryczne. – T.XXXVII. – Z.2. – 1985. – S.89-99;

Спробу висвітлити історіографію проблеми про “наезды” в русько-литовському праві XV – кін. XVI ст. зробив В. Гулевич. Див.: *Гулевич В.* “Наїзди” у русько-литовському праві XV – кінця XVI ст. (Розвиток і еволюція права на прикладі наїздів) // Просемінарії. Медієвістика. Історія Церкви, науки та культури. – К., 2003. – Вип.5. – С.33-63;

Правові поняття форм насилля, зокрема, і шляхетських наїздів, у ВКЛ проаналізувала В.Бутейко. Див.: *Бутейко В.* Відображення форм іллегітимного та легітимного насильства у правових поняттях Великого князівства Литовського (на матеріалах Литовських Статутів 1529; 1566 і 1588 років) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т.3. – С.35-76;

Регіональні сюжети проблеми ще на початку XX ст. висвітлені в роботах В.Лозинського. Див.: *Loziński W.* Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi za panowania Zygmunta III. – Lwów, 1903. – XI, 672 s.; *Його ж.* Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej I połowie XVII w. Wyd. 2-e, przejrzone i znacznie pomnożone. – T.2: Wojny prywatne. – Lwów, 1904. – XII, 560 s.;

Окремі розробки по темі ведуться автором протягом останніх чотирьох років: *Блануца А.* Шляхетські наїзди на Волині у другій половині XVI ст.: щоденна практика чи соціальна девіація? // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. – Вип.20. – С.36-42; *Його ж.* Соціально-станові зумовленість шляхетських наїздів на Волині у другій половині XVI ст. // Укр. історичний журнал. – 2003. – №4. – С.103-111.

3. *Блануца А.В.* Соціально-станові зумовленість шляхетських... – С.103-104.

4. *Старченко Н.* Публічність як домінанта культурної традиції (Волинь другої половини XVI століття) // Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей. – Т.5.

– К., 1998. – С.77.

5. *Сас П.М.* Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.) – К., 1998. – С.46.

Резюме

В статтє автор исследует проблему шляхетских наездов в Великом княжестве Литовском на основании материалов Литовской метрики первой трети XVI в.

Ключевые слова: шляхетские наезды, Великое княжество Литовское, Литовская метрика, шляхта, князья, монастыри, судебные дела.

Одержано 25 вересня 2007 р.

УДК 94(477.82)“15:930.2”

Д.П.Ващук

ДО ПИТАННЯ ПРО ОБІГ НЕРУХОМОГО МАЙНА НА ВОЛИНІ В СЕРЕДИНІ XVI ст.: ІСТОРІЯ ОДНОГО ДОКУМЕНТУ*

У статті розглянуто деякі аспекти обігу нерухомого майна на Волині в середині XVI ст. на прикладі королівського підтвердження угоди щодо обміну маєтків між волинськими князями Олександром Андрійовичем Сангушком-Коширським та Іваном Михайловичем Вишневецьким. Здійснюється публікація документу.

Ключові слова: Волинь, нерухоме майно, ринок, Перший Литовський Статут.

У сучасній історіографії економічні студії з історії Великого князівства Литовського не знайшли належного вивчення. Ще менш дослідженим залишається питання про обіг та формування ринку нерухомого майна, що належало різним князівським родинам. В даному відношенні чи не єдиними безпосередніми публікаціями, присвяченими досліджуваній темі, є праці А.Блануці¹, В.Собчука², Н.Старченко³, В.Бобінського⁴ та інших істориків. У запропонованій статті аналізується королівське підтвердження угоди щодо обміну маєтків між волинськими князями Олександром

* Стаття підготовлена за фінансової підтримки American Council of Learned Societies.